

Type of Article (Research Article)

Moral Teleology And Its Cultural Implications For Mental Health (Research Focus: A Critical Reconsideration In The Context Of Social Transformations)

Galnaz Ahmadzadeh: Department of Islamic Philosophy and Theology, Ta.C., Islamic Azad University, Tabriz, Iran.

***Davoud Sirous:** Department of Islamic Philosophy and Theology, Ta.C., Islamic Azad University, Tabriz, Iran.

Hossein Nowrozi Teymurlouie: Department of Islamic Philosophy and Theology, Ta.C., Islamic Azad University, Tabriz, Iran.

Article Info

Received: 2025/07/17
Accepted: 2025/10/04
pp. 37-49

Keywords:

Moral Teleology
Cultural Implications
Mental Health
Social Transformations

Abstract

In contemporary ethics, the question of the relationship between moral teleology and its cultural implications for mental health—particularly within the context of rapid social transformations—presents both theoretical and practical challenges. The shifts in collective norms and values have created a fertile ground for identity and psychological crises, underscoring the need for a critical re-examination of the nature and function of goal-centered ethics in the culture and psyche of contemporary humans. This is because each ethical paradigm, whether teleological or deontological, entails its own distinctive social and psychological consequences. This study seeks, through a critical lens, to analyze the relationship between moral teleology and its cultural effects on mental health, shedding light on how ethical frameworks can influence the psychological balance and cultural cohesion of society amid social changes. The research adopts a qualitative methodology with an analytical-critical and reflective approach, based on a conceptual analysis of data gathered from library sources. Furthermore, employing a comparative perspective, it evaluates the extent to which moral teleology aligns with the cultural and psychological demands of social transformations. Findings indicate that moral teleology—due to its focus on purposiveness of action and attention to its outcomes—has significant potential to strengthen cultural cohesion and improve mental health within the social fabric. However, under conditions of rapid transformation and shifting values, this approach faces risks such as relativism and the reduction of morality to instrumental functions, which can negatively impact collective mental health. This study emphasizes the necessity of critically redefining moral teleology in the face of contemporary cultural and social challenges. To preserve the effectiveness of ethics in maintaining individual identity and psychological balance, it is essential to reconstruct this approach in light of the evolving exigencies of culture, ensuring its continued positive role in promoting mental health and social cohesion.

Citation: Ahmadzadeh, Galnaz. Sirous, Davoud. Nowrozi Teymurlouie, Hossein. (2025). An Analysis Of Teleological Ethics In The Thought Of Contemporary Islamic Thinkers And Its Cultural And Social Implications; With Emphasis On The Philosophical Foundations Of Ayatollah Mesbah-Yazdi. *Journal Of Socio-Cultural Changes*, 22(3), Serial No. 88, 37-49.

DOI:

This Article Is Extracted from The Doctoral Thesis of 'Galnaz Ahmadzadeh', Titled "*Analytical Comparison Of Mesbah's Ultimate-Goal-Centered View With Duty-Centered Moral View Of Kant*", Under The Supervision Of 'Dr. Davoud Sirous', & Advisory Of 'Dr. Hossein Nowrozi Teymurlouie'.

***Corresponding Author:** Davoud Sirous

E-mail Address: dr.1341@yahoo.com

Tel: +989144122154

Extended Abstract

Introduction

In contemporary societies, accelerated social, cultural, and technological transformations have challenged traditional ethical frameworks, making the reexamination of ethical foundations a socio-cultural necessity. Changes in lifestyles and collective values have profound impacts on social cohesion and mental health, while ethical systems play not only normative roles but also cultural and therapeutic functions. Two principal approaches in moral philosophy—teleology (consequentialism) and deontology (duty-based ethics)—each entail different cultural and psychological consequences. Teleology, with its emphasis on the outcomes of actions, offers greater flexibility but risks moral relativism, whereas deontology stresses unconditional adherence to moral duties. Particularly in contexts where traditional values are weakened, teleology can enhance collective cohesion by focusing on shared goals; however, it also risks reducing ethics to a mere instrument. Mental health is reinforced by coherent ethical frameworks, and the absence of clear moral standards can increase anxiety and feelings of meaninglessness. In Islamic philosophy, thinkers such as Ayatollah Mesbah Yazdi have sought to redefine teleology within a divine framework, protecting it from relativistic tendencies. Given these challenges, evaluating and critiquing ethical models from social and psychological functional perspectives is essential to improving mental health and cultural cohesion. This study examines the cultural and psychological implications of teleological ethics amid social transformations, hypothesizing that although teleology can enhance cultural cohesion, neglecting critical redefinition may undermine mental health.

Methodology

This research is a qualitative, analytical-critical study focusing on conceptual rethinking in ethics and mental health. Data were collected through a library-based review of primary and secondary sources in moral philosophy, social psychology, and cultural sociology. Conceptual analysis and critical evaluation methods were employed to clarify the relationship between teleological ethics and its cultural and psychological consequences in the context of contemporary social changes. Additionally, a comparative assessment was conducted to measure the compatibility of teleological ethical features and outcomes with the cultural and psychological requirements of changing societies. This combination of analytical-critical and comparative approaches enabled a multidimensional evaluation and offered proposals for redefining ethics within today's cultural framework.

Results and Discussion

The findings indicate that teleological ethics, by emphasizing the determination of higher goals and purposes, plays a significant role in reinforcing social consensus and cultural cohesion. This ethical approach not only provides a meaningful framework for individual and collective behaviors but also contributes to reducing social conflicts and enhancing psychological resilience. At the individual level, teleology reduces existential anxieties and increases life's meaningfulness, while at the collective level, it maintains social cohesion through the continuity of fundamental values and the dynamic, flexible redefinition of ethical goals. Nevertheless, the study reveals challenges such as normative instability and the need to balance principled consistency with social flexibility, which must be carefully managed within a dynamic framework. The integration of Mesbah Yazdi's and Kant's perspectives offers a multidimensional and effective theoretical model for understanding and redefining teleology in contemporary societies. The study concludes that teleological ethics, as a foundational framework for social cohesion and consensus in contemporary societies, must be redefined with necessary flexibility to respond to rapid cultural and social changes. This redefinition should preserve essential moral principles and values while addressing the psychological and spiritual needs of individuals and communities. Lack of continuous rethinking and social participation in this process may lead to extreme relativism and the weakening of social capital. Therefore, strengthening critical dialogues, involving educational and cultural institutions, and integrating Kantian rationality with Islamic spirituality can provide a suitable foundation for shaping a dynamic, effective, and inclusive teleological ethics. Such an approach reduces psychological anxieties and individual meaninglessness while ensuring cultural and normative cohesion within society. Hence, a multidimensional and participatory redefinition of teleology is the key to overcoming ethical and cultural crises in societies.

نوع مقاله (علمی پژوهشی)

غایت‌مداری اخلاقی و پیامدهای فرهنگی آن بر سلامت روان (محور پژوهی: تحلیل بازاندیشی انتقادی در بستر تحولات اجتماعی)

گلناز احمدزاده: گروه فلسفه و کلام اسلامی، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران.

* داود سیروس: گروه فلسفه و کلام اسلامی، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران.

حسین نوروزی تیمورلویی: گروه فلسفه و کلام اسلامی، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران.

چکیده

اطلاعات مقاله

در اخلاق معاصر، پرسش از نسبت میان غایت‌مداری اخلاقی و پیامدهای فرهنگی آن بر سلامت روان، به‌ویژه در بستر تحولات اجتماعی شتابان، به‌مثابه چالش‌های نظری و عملی پیش‌روست. دگرگونی در هنجارها و ارزش‌های جمعی، بستر بحران‌های هویتی و روانی را فراهم کرده و ضرورت بازنگری انتقادی در چیستی و کارکرد غایت‌محوری اخلاق در فرهنگ و روان انسان معاصر را برجسته ساخته است؛ چراکه هر الگوی اخلاقی، اعم از غایت‌مدار یا وظیفه‌محور، پیامدهای اجتماعی و روان‌شناختی خاص خود را به‌دنبال دارد. این پژوهش می‌کوشد با رویکردی انتقادی، نسبت میان غایت‌مداری اخلاق و آثار فرهنگی آن بر سلامت روان را در پرتو دگرگونی‌های اجتماعی تحلیل کند و تبیین نماید که چارچوب‌های اخلاقی چگونه می‌توانند تعادل روانی و انسجام فرهنگی جامعه را تحت تأثیر قرار دهند. روش تحقیق کیفی با رویکرد تحلیلی-انتقادی و بازاندیشانه است و بر تحلیل مفهومی داده‌های گردآوری‌شده از منابع کتابخانه‌ای مبتنی است. افزون‌براین، با بهره‌گیری از رویکرد تطبیقی، تأثیرات غایت‌مداری اخلاقی با الزامات فرهنگی و روانی تحولات اجتماعی سنجیده و ارزیابی شده است. نتایج نشان می‌دهد غایت‌محوری در اخلاق، به‌دلیل تمرکز بر هدف‌مندی کُنش و توجه به پیامدهای آن، توان بالایی در تقویت انسجام فرهنگی و بهبود سلامت روان در بافت اجتماعی دارد؛ اما در شرایط تحولات سریع و ارزش‌های متغیر، این رویکرد با خطراتی به‌مانند نسبی‌گرایی و تقلیل اخلاق به کارکردهای ابزاری مواجه می‌شود که می‌تواند بر سلامت روان جمعی اثرات نامطلوب برجای گذارد. این پژوهش بر ضرورت بازتعریف انتقادی غایت‌مداری اخلاق در مواجهه با چالش‌های فرهنگی و اجتماعی معاصر تأکید می‌کند. به‌منظور حفظ کارآمدی اخلاق در تثبیت هویت فردی و تعادل روانی، بازسازی این رویکرد براساس اقتضائات تحول‌یافته فرهنگ ضروری است تا همچنان بتواند در ارتقای سلامت روان و انسجام اجتماعی مؤثر واقع شود.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۴/۲۶

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۷/۱۲

شماره صفحات: ۳۷-۴۹

واژگان کلیدی:

غایت‌مداری اخلاقی

پیامدهای فرهنگی

سلامت روان

تحولات اجتماعی

استناد: احمدزاده، گلناز، سیروس، داود، نوروزی تیمورلویی، حسین. (۱۴۰۴). غایت‌مداری اخلاقی و پیامدهای فرهنگی آن بر سلامت روان (محور پژوهی: تحلیل بازاندیشی انتقادی در بستر تحولات اجتماعی). *فصلنامه تغییرات اجتماعی-فرهنگی*، دوره ۲۲، شماره ۳؛ (پیاپی ۸۸)، ۳۷-۴۹.

DOI:

این مقاله برگرفته از رساله دکتری «گلناز احمدزاده»، با عنوان «مقایسه تحلیلی غایت‌محوری اخلاقی از دیدگاه مصباح یزدی با وظیفه محوری اخلاق از دیدگاه کانت»، است که به راهنمایی «دکتر داود سیروس» و مشاوره «دکتر حسین نوروزی تیمورلویی» استخراج شده است.

* نویسنده مسئول: داود سیروس

آدرس پست الکترونیک: dr.1341@yahoo.com

تلفن: ۰۹۱۴۴۱۲۲۱۵۴

مقدمه

در جوامع معاصر، همگام با شتاب فزاینده تحولات اجتماعی، فرهنگی و فناوری، بسیاری از چارچوب‌های سنتی اخلاقی و ارزشی دستخوش تغییر و حتی چالش شده‌اند. این تحولات موجب شده است که موضوع بازاندیشی در مبانی اخلاق، از یک بحث صرفاً فلسفی، به ضرورتی اجتماعی و فرهنگی بدل گردد (آدینه، موسوی، ۱۴۰۱: ۸۳-۸۲). به‌ویژه تغییر در سبک‌های زندگی، ارزش‌های جمعی و الگوهای کنش انسانی، اثرات گسترده‌ای بر تعادل روانی و انسجام اجتماعی برجای می‌گذارد. تبیین مباحث محوری در فلسفه اخلاق، سنجش رویکردهای مختلف اخلاقی از منظر پیامدهای اجتماعی و روان‌شناختی آن‌هاست. نظام‌های اخلاقی، علاوه بر چارچوب‌های هنجاری در رفتار فردی، واجد کارکردهای فرهنگی و حتی درمانی در سطح جمعی‌اند (شرف‌الدین، حسینی‌زاده، ابراهیمی، ۱۳۹۹: ۲۲). در این میان، دو رویکرد عمده در فلسفه اخلاق، یعنی غایت‌مداری و وظیفه‌محوری، هریک چارچوب و پیامدهای متمایزی را در عرصه فرهنگ و روان‌انسانی به‌همراه دارند. غایت‌مداری، باتأکید بر نتایج و اهداف رفتار، الگویی انعطاف‌پذیر و در عین حال آسیب‌پذیر در برابر نسبیت ارزش‌ها ارائه می‌دهد، درحالی‌که وظیفه‌محوری، بر اطاعت بی‌قید از تکالیف اخلاقی استوار (نورمحمدی نجف‌آبادی، ۱۴۰۲: ۱۳۲). به‌طور خاص، غایت‌مداری با فراهم کردن امکان سازگاری بیشتر با تغییرات اجتماعی، می‌تواند انسجام و وفای جمعی را تقویت کند. به‌ویژه در شرایطی که ارزش‌های سنتی تضعیف می‌شوند، تمرکز بر غایات مشترک، همچون خیر عمومی یا سعادت اجتماعی، قابلیت بازتعریف هنجارها را دارد. همین انعطاف می‌تواند به‌نوعی بحران معنا و فروکاستن اخلاق به ابزاری برای رسیدن به اهداف غیرارزشی منجر شود (فنائی‌اشکوری، ۱۴۰۱: ۱۰). در این بین سلامت‌روان نیز از نظام اخلاقی حاکم بر فرهنگ بی‌تأثیر نیست. چارچوب‌های هنجاری منسجم، اضطراب‌های وجودی و احساس بی‌هویتی افراد را کاهش می‌دهند. درمقابل، فقدان معیارهای روشن اخلاقی یا نسبی‌گرایی شدید، می‌تواند احساس پوچی و اضطراب جمعی را تقویت کند (Thomas et al., 2018: 2-3). در فلسفه اسلامی، برخی متفکران همچون استاد مصباح‌یزدی، با تبیین‌های خاص از غایت‌مداری اخلاق در چارچوب الهی، کوشیده‌اند ضمن حفظ هدف‌مندی کنش‌ها، از نسبی‌گرایی و فروکاستن اخلاق جلوگیری کنند. هرچند ایشان هویت جمعی و اصالت الاجتماع را نمی‌پذیرند، اما تأثیر و تأثر جامعه بر افراد را به‌صورت اجمالی قبول دارند. این تلاش‌ها نشان می‌دهد که غایت‌مداری، با بازتعریف و نوسازی مفهومی، همچنان می‌تواند کارکردهای مثبت فرهنگی و روان‌شناختی خود را ایفاء نماید (مصباح‌یزدی، ۱۳۹۱: ۱۲۳-۱۱۸). باتوجه به چالش‌های روزافزون هویتی، اخلاقی و روانی در جوامع گذار، شایسته است الگوهای اخلاقی موجود نه فقط از منظر درون‌فلسفی، بلکه از منظر کارکردهای اجتماعی و روان‌شناختی نیز نقد و ارزیابی شوند. این ارزیابی، امکان اصلاح و بهبود رویکردهای اخلاقی در جهت ارتقای سلامت‌روان و انسجام فرهنگی را فراهم می‌آورد. پرسش پژوهش این است که - غایت‌مداری اخلاقی در بستر تحولات اجتماعی چه پیامدهای فرهنگی و روان‌شناختی به‌همراه دارد؟ - در این مسیر، فرضیه تحقیق بر آن است که - اگرچه غایت‌محوری در اخلاق می‌تواند با افزایش انسجام فرهنگی و کاهش تعارض‌های روانی همراه شود، اما در صورت غفلت از بازتعریف انتقادی و مهار نسبی‌گرایی ارزشی، ممکن است به فروکاهش اخلاق به ابزاری صرف و تضعیف سلامت‌روان منجر گردد.

پیشینه تحقیق

«توضیح عمل»، به‌عنوان یکی از مباحث کلیدی در فلسفه ذهن و روان‌شناسی رشد، در تلاقی دو رویکرد تلهولوژیک (غایت‌انگارانه) و ذهن‌خوانی (منتالیزینگ)، به پرسشی درباره شیوه‌های درک رفتارهای هدفمند افراد تبدیل شده است. براساس دیدگاه تلهولوژیک، که در سال‌های اخیر از سوی برخی فیلسوفان و روان‌شناسان رشد مطرح شده، ما معمولاً کنش‌های دیگران را نه با ارجاع به حالات ذهنی آنان بلکه با استناد به واقعیت‌های عینی و مشهود جهان که به‌نفع تحقق هدفی خاص هستند، توضیح می‌دهیم. این رویکرد، به‌ویژه در تحلیل رفتار کودکان، به‌عنوان الگوی اصلی درک کنش‌های دیگران معرفی شده است. در یک مطالعه مشخص، با نقد این دیدگاه نشان داده شده است که شواهد موجود برای تعمیم این مدل از کودکان به بزرگسالان کافی نیست و یافته‌های روان‌شناسی اجتماعی و تحلیل‌های نظری حاکی از آن‌اند که ما در توضیح رفتارها، علاوه بر ارجاع به دلایل بیرونی، به نسبت‌های ذهنی مانند باورها و خواسته‌های عامل نیز متوسل می‌شویم. این نتیجه، نقش محوری ذهن‌خوانی در فهم کنش‌های انسانی را برجسته می‌کند (Peters, 2021: 2941-2957). «الزام به هنجارهای اخلاقی»، به‌مثابه عاملی سازنده در سلامت‌روانی افراد، در تلاقی ابعاد دینی، روان‌شناختی و اجتماعی، یکی از ارکان تقویت آرامش ذهنی و بهبود روابط انسانی در جوامع معاصر به‌شمار می‌رود. این امر، که با فضیلت‌هایی همچون

خوش‌بینی، صداقت، نیکوکاری و پرهیز از حسادت نمود می‌یابد، با شکل‌دهی به تعاملات مثبت و کاستن از تنش‌های روانی، بستری برای رضایت و سلامت‌روانی فراهم می‌آورد. در تحلیل این موضوع، رویکرد «دینی-روان‌شناختی»، با تمرکز بر کارکردهای معنوی و روانی فضایل اخلاقی، امکان درک عمیق‌تری از فرایندهای ذهنی و اجتماعی مؤثر بر سلامت‌روان را فراهم می‌سازد. به‌طوری‌که تقویت هنجارهای اخلاقی در روابط فردی و اجتماعی، با بهبود فضای روان‌شناختی و کاهش مشکلات ذهنی، نه‌تنها به آرامش و رضایت افراد کمک می‌کند بلکه حتی بر بهبود فضای کسب‌وکار نیز اثرگذار است. این یافته‌ها مؤید آن است که التزام به اخلاق، از رهگذر ارتقای تعاملات انسانی، عاملی کلیدی در تحقق سلامت‌روان در سطوح فردی و اجتماعی محسوب می‌شود (پناهی، ۱۳۹۶: ۷۳-۵۳).

«نظریهٔ کپرنیکی کانت در اخلاق»، یکی از بنیادین‌ترین تحولات در اندیشهٔ اخلاقی مدرن به‌شمار می‌رود که با معرفی مفهوم قضایای تألیفی ماتقدم، کوشید تا بنیانی عقلانی و غیرتجربی برای اطلاق احکام اخلاقی فراهم آورد. مطابق با این دیدگاه، احکام اخلاقی باید دارای کلیت و ضرورت باشند، و این ویژگی‌ها تنها در قضایایی یافت می‌شوند که از تجربهٔ حاصل نشده ولی در عین حال آگاهی نوینی ایجاد می‌کنند. از نظر کانت، عقل خودبنیاد انسان قادر است مستقل از تجربه، اصول اخلاقی را کشف کند. در برابر این تلقی، برخی فیلسوفان اسلامی، به‌ویژه استاد مصباح‌یزدی، با بهره‌گیری از سنت فلسفی اسلامی و مفهوم «معقولات ثانی فلسفی»، تبیینی بدیل از اطلاق اخلاق عرضه کرده‌اند. از دیدگاه وی، قضایای اخلاقی، برخلاف تحلیل کانتی، نه به‌معنای کامل ماتقدم‌اند و نه واجد استقلال تام از تجربه، بلکه در قالب مفاهیم ثانیه‌ای تبیین‌پذیرند که براساس تحلیل عقلانی از واقعیت‌های عینی به‌دست می‌آیند. این دیدگاه، ضمن حفظ جنبه‌های عقلانی اخلاق، از محدودیت‌های عقل خودبنیاد مدرن نیز فراتر می‌رود. باوجود پرداخت‌های گسترده به اخلاق کانت، پیوند میان نظریهٔ قضایای ماتقدم و مفهوم معقول ثانی در دستگاه فلسفهٔ اسلامی، کمتر به‌طور تطبیقی بررسی شده است (جبارزاده، رفیع‌نژاد، ۱۳۹۶: ۱۳-۱). «رابطهٔ دین و اخلاق»، از پایه‌ترین مسائل در فلسفهٔ عملی معاصر است که به‌ویژه در آرای کانت و استاد مصباح‌یزدی به‌شکلی متمایز مورد توجه قرار گرفته است. کانت با تأکید بر خودبنیادی عقل عملی، اخلاق را مستقل از دین تلقی می‌کند و اعتبار دستورات اخلاقی را در وابستگی آن‌ها به اصل خودآیینی عقل می‌جوید. به باور او، انسان اخلاقی با اتکاء به عقل خویش، بی‌نیاز از آموزه‌های دینی، وظایف اخلاقی را تشخیص می‌دهد و التزام به آن‌ها نیز ناظر به قانون‌مندی عقلانی درونی است. در برابر این نگرش، استاد مصباح‌یزدی ضمن تفکیک مبنای اخلاق از مبنای دینی، بر آن است که ملاک خیر و شر اخلاقی را باید در نسبت افعال اختیاری انسان با غایت نهایی هستی-یعنی کمال انسان-جست‌وجو کرد. این نسبت، اگرچه در ظاهر از دین اخذ نمی‌شود، اما به‌محض طرح پرسش‌هایی بنیادین همچون چیستی کمال نهایی و شیوهٔ کشف آن، پای دین به میان می‌آید. از این رو، در منظومهٔ فکری مصباح‌یزدی، دین و اخلاق نه در تعارض، بلکه در تعامل و تبیین متقابل قرار دارند. در این چارچوب، دین ابزار فهم دقیق‌تر غایت اخلاقی تلقی شده و اخلاق، محملی برای تحقق عملی آموزه‌های دینی به‌شمار می‌رود. این دیدگاه، نوعی نظام تلفیقی ارائه می‌دهد که در آن عقل، تجربه و وحی هر یک نقش متمایز ولی مکمل دارند (تورانی، کرامتی‌فر، ۱۳۹۴: ۶۲-۴۷). «مسئولیت اخلاقی»، به‌ویژه در موارد افراد دچار اختلالات روانی مانند اسکیزوفرنی، یکی از موضوعات پیچیده و چالش‌برانگیز در فلسفهٔ اخلاق و روان‌پزشکی محسوب می‌شود. این مسئله با بررسی توانایی‌های شناختی و ارادی افراد در تعامل عقلانی با دیگران و ظرفیت آن‌ها برای پذیرش سرزنش اخلاقی، امکان تحلیل دقیق‌تری از حد و حدود مسئولیت اخلاقی را فراهم می‌کند. رویکرد کانتی به این موضوع، با تأکید بر اختلال در تبادل دلایل عقلانی و فقدان ارادهٔ خیر، چارچوبی برای تفکیک مسئولیت دوکساسی (باوری)، از مسئولیت اخلاقی ارائه می‌دهد. بیماران مبتلا به توهمات، هرچند از نظر باورها مسئولیت ندارند، اما تا زمانی که ارادهٔ خیر در اعمال آنان حفظ شود، بخشی از جامعهٔ اخلاقی محسوب می‌شوند؛ درحالی‌که افراد با آشفتگی شدید رفتاری که فاقد توانایی برنامه‌ریزی و شکل‌دهی مقاصد هستند، به‌دلیل نقص عاملیت، از دایرهٔ مسئولیت اخلاقی خارج می‌شوند (Scholten, 2016: 205-225). «وظیفهٔ اخلاقی»، یکی دیگر از مفاهیم بنیادین در فلسفهٔ اخلاق مدرن، در چارچوب اندیشه‌های *ایمانوئل کانت*^۱، در پیوند میان الزام عقلانی، واقع‌گرایی اخلاقی و عدم مشروطیت احکام، جایگاهی کلیدی در تبیین رفتار اخلاقی انسان‌ها یافته است. این مفهوم، که با ضرورت عقلانی و عدم وابستگی به غایات تجربی تعریف می‌شود، راهی برای درک استقلال عقلانی و معنای تعهدات اخلاقی فراهم می‌کند. در تحلیل این پدیده، رویکرد معناشناختی، معرفت‌شناختی و وجودشناختی، امکان تفسیر چندلایه‌ای از وظیفه را فراهم می‌سازد؛ به‌ویژه آنکه امر مطلق و احکام تألیفی پیشینی در نظریهٔ کانت، به‌مثابهٔ ابزار شناخت وظایف اخلاقی عمل می‌کنند. وظایف اخلاقی از نظر کانت، مطلق و استثناناپذیرند

^۱ Immanuel Kant

و تعارض میان آن‌ها محال است؛ زیرا بر مبنای پیش‌فرض‌های عقلانی، انسان شناختی و ارزش شناختی سازگار شکل می‌گیرند. این یافته‌ها تأکید دارند که درک وظیفه اخلاقی در اندیشه کانت، مستلزم شناخت الزامات عقلانی و واقع‌گرایی اخلاقی وی است (اترک، ۱۳۸۸: ۶۱-۳۶).

در (جدول ۱)، به صورت تفصیلی به تبیین پیشینه مطالعات انجام گرفته پرداخته شده است.

جدول ۱. تبیین پیشینه‌شناسی تفصیلی

ردیف	نویسنده	سال	عنوان	روش	برآیند
۱	اووه پیترز ^۲	۲۰۲۱	<i>Teleology And mentalizing In The Explanation Of Action</i>	فلسفی-تحلیلی	فهم رفتار هدف‌مند نیازمند ارجاع به دلایل بیرونی و حالات ذهنی است؛
۲	علی‌احمد پناهی	۱۳۹۵	بررسی نقش سازنده فضایل اخلاقی در سلامت‌روانی با رویکرد دینی-روان‌شناختی	کیفی (توصیفی-تحلیلی)	التزام به هنجارهای اخلاقی سلامت‌روان و روابط اجتماعی را بهبود می‌بخشد؛
۳	سهیل جبارزاده زهره رفیع‌نژاد	۱۳۹۵	طبیق تبیین اطلاق اخلاقی از دیدگاه کانت و مصباح‌یزدی	کتابخانه‌ای (توصیفی-تحلیلی)	تبیین اطلاق اخلاق در نسبت عقل عملی کانت و معقولات ثانی فلسفی در اندیشه اسلامی؛
۴	اعلی‌تورانی رضوانه کرامتی‌فر	۱۳۹۵	ارتباط دین و اخلاقی از دیدگاه کانت و استاد مصباح	کتابخانه‌ای-تحلیلی	اخلاق بدون دین کانتی در برابر تفسیر غایت‌محور و تلفیقی مصباح‌یزدی؛
۵	ماتیه شولتن ^۳	۲۰۱۶	<i>Schizophrenia And Moral Responsibility: A Kantian Essay</i>	فلسفی-تحلیلی	بیماران با اراده خیر مسئولیت اخلاقی دارند؛ نقص عاملیت مسئولیت را حذف می‌کند؛
۶	حسین اترک	۱۳۸۸	تبیین و تحلیل مفهوم وظیفه در اخلاق کانت	توصیفی-تحلیلی	وظایف اخلاقی کانتی مطلق و مبتنی بر الزامات عقلانی و واقع‌گرایی است؛

ادبیات و مبانی نظری

غایت‌مداری، در اخلاق به رویکردی اطلاق می‌شود که ارزش‌گذاری کُنش‌های اخلاقی را بر اساس نتایج و پیامدهای آن‌ها تعیین می‌کند. این دیدگاه ریشه‌ای در فلسفه یونان باستان دارد و به‌ویژه در آثار ارسطو^۴، برجسته شده است؛ او غایت زندگی انسان را نیل به «سعادت»، می‌داندست و اخلاق را ابزاری برای تحقق آن معرفی می‌کرد (هولمز، ۱۳۹۸: ۵۶-۵۳). به بیانی، غایت‌مداری برخلاف وظیفه‌محوری، تکالیف را فی‌نفسه ارزشمند نمی‌داند، بلکه ارزش آن‌ها را به نتایج و خیر حاصل از آن‌ها وابسته می‌کند. در اخلاق اسلامی، گرچه اصطلاح «غایت‌مداری»، به معنای دقیق فلسفه غربی کمتر به کار رفته، اما اندیشه‌هایی مشابه آن در آرای متکلمان و فیلسوفان مسلمان دیده می‌شود. برای مثال، فارابی و ملاصدرا، غایت رفتار انسانی را کمال نفس و قرب الهی می‌دانند که در قالب عمل صالح محقق می‌شود (هدایتی، ۱۴۰۳: ۳۳-۲۸). استاد مصباح‌یزدی، نیز در آثار خود به دفاع از نوعی غایت‌مداری مبتنی بر سعادت اخروی و قرب الهی پرداخته و آن را از نسبی‌گرایی سکولار متمایز کرده است. مهمترین ویژگی غایت‌مداری، انعطاف آن در هماهنگی با شرایط اجتماعی و امکان تعریف اهداف اخلاقی متناسب با اقتضائات فرهنگی است. این ویژگی، هم نقطه قوت آن محسوب می‌شود، زیرا می‌تواند به انسجام جمعی کمک کند، و هم نقطه ضعف آن، چراکه در صورت فقدان معیارهای مطلق، ممکن است به نسبی‌گرایی یا منفعت‌گرایی افراطی منجر شود (مصباح‌یزدی، ۱۴۰۱: ۸-۶). اخلاق و فرهنگ دو مقوله به هم پیوسته‌اند که هریک دیگری را شکل می‌دهد. فرهنگ به مثابه الگوی معنا و رفتار جمعی، نظام ارزش‌ها و هنجارهای اخلاقی را تعیین و تثبیت می‌کند. اخلاق می‌تواند در جهت‌دهی و پالایش فرهنگ نقش داشته باشد، به‌ویژه در جوامعی که دچار بحران‌های هویتی یا تعارض‌های ارزشی هستند. در جامعه‌شناسی اخلاق، این رابطه به وضوح در آثار امیل دورکیم^۵ دیده می‌شود. وی معتقد بود که اخلاق نه صرفاً یک امر فردی، بلکه یک پدیده اجتماعی است که به انسجام و هم‌بستگی جمعی کمک می‌کند. بنابراین، ضعف یا ابهام در نظام اخلاقی می‌تواند به ضعف فرهنگی و بحران انسجام اجتماعی بینجامد (احمدزاده، سیروس، نوروزی تیمورلویی، ۱۴۰۴: ۱۲۳). سلامت‌روان، مفهومی کلیدی در

^۲ Uwe Peters

^۳ Matthé Scholten

^۴ Aristotle

^۵ David Émile Durkheim

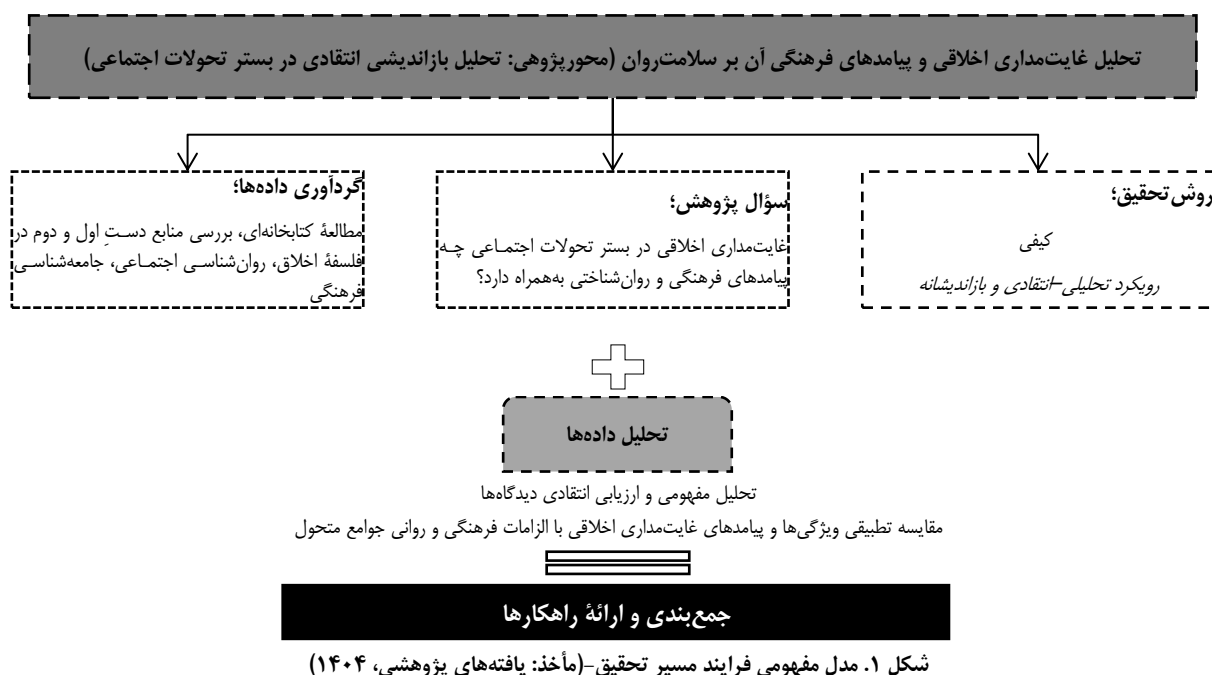
روان‌شناسی قلمداد می‌شود که نه تنها به نبود بیماری، بلکه به احساس معنا، انسجام و رضایت از زندگی اشاره دارد (Solis, 2024:10). از بُعد روان‌شناسی فرهنگی، نظام‌های اخلاقی مستحکم و سازگار با ارزش‌های جمعی می‌توانند تعادل روانی افراد را تقویت کنند و اضطراب‌های اجتماعی را کاهش دهند. طبق مطالعات فقدان معیارهای اخلاقی روشن یا غلبه نسبی‌گرایی، با افزایش اضطراب، بی‌معنایی و پوچی در میان افراد مرتبط است. در مقابل، اخلاق مبتنی بر هدف و معنا می‌تواند به عنوان عامل حفاظتی در برابر فشارهای روانی و اجتماعی عمل کند. این مسئله در شرایط بحران‌های اجتماعی و تحولات فرهنگی اهمیت بیشتری می‌یابد. در اخلاق اسلامی نیز همواره پیوند میان عمل اخلاقی و آرامش روانی تأکید شده است. قرآن کریم وعده داده است که یاد خدا و رفتار مطابق رضایت او، قلب‌ها را آرام می‌سازد (رعد؛ ۲۸). پژوهش‌های روان‌شناسی دینی معاصر این پیوند را با شواهد تجربی تأیید کرده‌اند (Cornish, 2018: 527-533). تبیین و بازنگری در نظام‌های اخلاقی نه تنها یک ضرورت نظری، بلکه اقدامی برای ارتقای سلامت‌روان جمعی و کاهش آسیب‌های اجتماعی است. این امر به‌ویژه در جوامعی که دچار دگرگونی‌های سریع ارزشی هستند، اهمیت می‌یابد. تحولات اجتماعی معاصر، به‌ویژه در دهه‌های اخیر، با تغییراتی در ارزش‌ها، سبک زندگی و ساختارهای هنجاری همراه بوده است. جهانی‌شدن، توسعه فناوری و رسانه‌های نوین، افزایش فردگرایی و تضعیف اقتدارهای سنتی، زمینه‌ساز بحران‌های اخلاقی و هویتی در جوامع شده‌اند. طوری که بازاندیشی در مبانی اخلاقی ضرورت می‌یابد. اخلاق سنتی، اگر بدون انعطاف باقی بماند، ممکن است برای نسل‌های جدید ناکارآمد جلوه کند؛ در مقابل، رهاکردن ارزش‌های بنیادی نیز به نسبی‌گرایی افراطی منتهی می‌شود (احمدی، ۱۳۹۸: ۶-۷). در آثار متفکران معاصر مانند چارلز تیلور^۶ و زیگمونت بوم^۷، بر ضرورت بازتعریف اخلاق در بستر اجتماعی امروز تأکید شده است تا بتواند هم معنا و انسجام ببخشد و هم با تحولات هم‌ساز بماند. به‌طور خاص، این بازاندیشی باید با نقد و پالایش همراه باشد و نه با انکار کلیت اخلاق. رویکرد غایت‌مدار در اخلاق، به دلیل انعطاف‌پذیری و توجه به نتایج رفتار، می‌تواند موجب انسجام فرهنگی و افزایش معنا در زندگی افراد شود. تأکید بر خیر جمعی و اهداف مشترک می‌تواند وفاق اجتماعی و سرمایه اجتماعی را تقویت کند (Barman, 2025: 18). به همین دلیل، بسیاری از جوامع مدرن نیز، علی‌رغم فردگرایی، تلاش می‌کنند اخلاق غایت‌مدار را در قالب مسئولیت اجتماعی بازتعریف کنند. در بُعد روان‌شناختی، احساس هدف‌مندی و داشتن معنا در زندگی از عوامل مهم پیشگیری از اختلالات روانی مانند افسردگی و اضطراب است. اخلاق غایت‌مدار، با فراهم کردن چارچوبی برای هدف‌گذاری اخلاقی، می‌تواند این نیاز روانی را پاسخ دهد و به بهبود کیفیت زندگی کمک کند. اما در عین حال، اگر غایت‌ها صرفاً به اهداف ابزاری و کوتاه‌مدت فروکاسته شوند، اخلاق معنای خود را از دست می‌دهد و ممکن است به بی‌ثباتی فرهنگی و تعارض‌های روانی بینجامد. نسبی‌گرایی و منفعت‌طلبی افراطی از جمله آسیب‌های این رویکرد در شرایط تحولات سریع است (Ridha Abbas, Abdulrahman Hussin, 2022: 157-166).

مواد و روش تحقیق

این پژوهش یک مطالعه کیفی با رویکرد تحلیلی-انتقادی است که با تمرکز بر بازاندیشی مفهومی در حوزه اخلاق و سلامت‌روان انجام شده است. داده‌های پژوهش از طریق مطالعه کتابخانه‌ای و بررسی منابع دست اول و دوم در زمینه‌های فلسفه اخلاق، روان‌شناسی اجتماعی و جامعه‌شناسی فرهنگی گردآوری شده‌اند. برای تحلیل داده‌ها، از روش تحلیل مفهومی و ارزیابی انتقادی دیدگاه‌ها بهره گرفته شده است تا نسبت میان غایت‌مداری اخلاقی و پیامدهای فرهنگی و روان‌شناختی آن در بستر تحولات اجتماعی معاصر روشن گردد. علاوه بر این، به منظور سنجش تطبیقی ابعاد مختلف موضوع، ویژگی‌ها و پیامدهای رویکرد غایت‌مدار در اخلاق با الزامات فرهنگی و روانی جوامع در حال تغییر مقایسه شده است. این ترکیب روش تحلیلی-انتقادی و تطبیقی، امکان ارزیابی چندبعدی و ارائه پیشنهادی برای بازتعریف اخلاق در بافت فرهنگی امروز را فراهم ساخته است. طوری که (شکل ۱)، مدل مفهومی پژوهش حاضر است.

^۶ Charles Taylor

^۷ Zigmunt Bauman

بحث و یافته‌های تحقیق

← **غایت‌مداری اخلاقی و وفاق اجتماعی؛** به‌عنوان رویکردی که بر تعیین اهداف و مقاصد متعالی در رفتارهای فردی و جمعی تأکید دارد، می‌تواند به‌طور مؤثر به تقویت وفاق اجتماعی بینجامد. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد جوامعی که ارزش‌ها و هنجارهای اخلاقی شان برپایه اهداف مشخص و مشترک سامان یافته‌اند، در مواجهه با چالش‌های اجتماعی از انسجام و هم‌بستگی بیشتری برخوردارند. چنین انسجامی، به‌ویژه در شرایط بحران، به‌سبب وجود چشم‌اندازی واحد، زمینه‌ساز تقویت هم‌بستگی اجتماعی می‌شود. یکی از مهمترین کارکردهای غایت‌مداری اخلاقی، فراهم ساختن چارچوبی معنایی مشترک است که به افراد امکان می‌دهد رفتارها و تصمیمات خود را با یکدیگر هماهنگ سازند؛ امری که در کاهش تعارض‌های درون‌گروهی و میان‌گروهی نقش کلیدی دارد. در سطح فرهنگی، غایت‌مداری اخلاقی بستری فراهم می‌کند تا هنجارهای رسمی و غیررسمی جامعه دچار گسست نشوند و حافظه تاریخی و ارزش‌های بنیادین یک ملت استمرار یابند. این تداوم فرهنگی با انسجام اجتماعی رابطه متقابل دارد و تقویت هریک، به تحکیم دیگری منجر می‌شود. در این مسیر، نهادهای تربیتی و دینی نقش محوری در انتقال ارزش‌های غایت‌محور ایفاء می‌کنند. باین حال، وفاق اجتماعی زمانی پایدار خواهد بود که غایت‌مداری اخلاقی بتواند در قالبی انعطاف‌پذیر و متناسب با تحولات اجتماعی بازتولید گردد؛ چراکه تحمیل غایات اخلاقی بدون توجه به شرایط واقعی زندگی اجتماعی، نه تنها انسجام نمی‌آفریند، بلکه ممکن است به مقاومت و تعارض منجر شود. از منظر فلسفه اسلامی، / ستاد مصباح‌یزدی، باتکیه بر دستگاهی الهیاتی، تلاش می‌کند غایت‌مندی را در چارچوب ثبات ارزش‌های دینی بازتعریف کند. هرچند وی هویت جمعی و اصالت الاجتماع را نمی‌پذیرد، اما تأثیر و تأثر جامعه بر افراد را به‌صورت اجمالی قبول دارد. این رویکرد، امکان ترکیب اصول ثابت اخلاقی با شرایط اجتماعی متغیر را فراهم می‌سازد. در نقطه مقابل، / ایمانوئل کانت، با بنیان نهادن اخلاق بر اصل «غایت بودن انسان»، بر خودآیینی عقلانی تأکید می‌کند و پیروی از قانون اخلاقی درونی را مبنای انسجام اجتماعی می‌داند. به باور کانت، کنش اخلاقی در صورتی مشروع است که با اصل جهان‌شمولی سازگار بوده و کرامت انسانی را حفظ کند. بدین سان، هم در اندیشه کانت و هم در چارچوب فکری مصباح، اخلاق غایت‌مدار می‌تواند باتکیه بر اهداف متعالی و مقاصد مشترک، معنای جمعی ایجاد کرده و زمینه‌ساز وفاق اجتماعی گردد. بادر نظر گرفتن این دو دیدگاه، می‌توان گفت غایت‌مداری اخلاقی، از رهگذر تبیین مقاصد مشترک، شکل‌دهی به نظم معنایی و استمرار ارزش‌های فرهنگی، نقشی اساسی در تحکیم وفاق و انسجام اجتماعی ایفاء می‌کند؛ مشروط بر آنکه بازنگری مستمر در غایات اخلاقی، همراه با وفاداری به اصول بنیادین، مدنظر قرار گیرد.

← **پیامدهای روان‌شناختی غایت‌مداری (کاهش اضطراب، معنا، تاب‌آوری)؛** یافته‌ها نشان می‌دهد که غایت‌مداری اخلاقی در سطح فردی ارتباط معنا‌داری با بهبود سلامت‌روان و کاهش اضطراب‌های وجودی دارد. در جوامع در حال گذار که با دگرگونی‌های سریع ارزش‌ها و معانی روبه‌رو هستند، افراد بیش‌ازپیش نیازمند چارچوب‌هایی هستند که به زندگی آن‌ها معنا و جهت ببخشند. غایت‌مداری اخلاقی می‌تواند چنین چارچوبی را فراهم آورد. از منظر روان‌شناسی وجودی، تجربه معنا در زندگی عاملی اساسی برای مقابله با اضطراب و احساس پوچی به شمار می‌آید. تأکید بر مقاصد متعالی و فراتر از لذت‌های زودگذر، غایت‌مداری اخلاقی را به منبعی برای احساس جهت‌داری تبدیل می‌کند که به‌ویژه در شرایط بی‌ثبات اجتماعی اهمیت دارد. این احساس جهت‌داری، فرد را در مواجهه با بحران‌های شخصی و جمعی تاب‌آورتر می‌سازد. تحلیل داده‌ها همچنین نشان می‌دهد که غایت‌مداری اخلاقی در جوامع گذار می‌تواند از پراکندگی روانی و بی‌هنجاری (آنومی)، جلوگیری کند. این جوامع که مستعد احساس بی‌پناهی و بی‌معنایی‌اند، با ارائه اهداف اخلاقی مشخصی به‌مانند عدالت، خدمت یا تعالی معنوی، به تثبیت احساس هویت فردی و جمعی کمک می‌شود. با این حال، باید توجه داشت که پیامدهای مثبت روان‌شناختی غایت‌مداری منوط به پذیرش داوطلبانه آن است؛ تحمیل غایبات و مقاصد بدون در نظر گرفتن نیازهای روانی و فردیت افراد، ممکن است به فشار روانی و احساس طرد منجر شود. از منظر فلسفه اسلامی، استاد مصباح‌یزدی، ضمن تأکید بر جایگاه اهداف الهی و غایت‌های اخلاقی، بر ضرورت توجه به روحیات و نیازهای فردی تأکید دارد و بر این باور است که غایت‌مداری باید با پذیرش فرد و تأثیر جامعه بر او سازگار باشد، نه به گونه‌ای که هویت فردی قربانی شود. در فلسفه خلاق کانت نیز، تحقق معنا و کاهش اضطراب روانی مبنی بر خودآیینی و کرامت انسانی امکان‌پذیر است؛ زیرا کانت، اخلاق را نه تنها یک وظیفه بلکه نوعی احترام به انسان به‌عنوان غایت تلقی می‌کند که به فرد امکان می‌دهد در مواجهه با بی‌ثباتی‌های اجتماعی، تاب‌آوری روانی خود را حفظ کند. بدین‌سان، غایت‌مداری اخلاقی می‌تواند به‌عنوان سپری روانی در برابر بحران‌های روانی ناشی از تغییرات سریع اجتماعی عمل کند؛ مشروط بر آنکه با درک صحیح از نیازهای روانی و معنوی افراد و پذیرش آزادانه همراه باشد.

← **چالش‌های غایت‌مداری: (انعطاف اخلاقی و بی‌ثباتی هنجاری)؛** غایت‌مداری اخلاقی در جوامعی که تحولات اجتماعی سریع را تجربه می‌کنند، با چالش‌های پیچیده‌ای روبه‌روست. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که در چنین شرایطی، مرز میان انعطاف‌پذیری اخلاقی ضروری برای انطباق با تغییرات و بی‌ثباتی هنجاری که منجر به سردرگمی اخلاقی می‌شود، بسیار باریک است. یکی از مهمترین چالش‌ها این است که چگونه می‌توان غایات و مقاصد اخلاقی جامعه را بازتعریف کرد بدون آنکه اصول بنیادین اخلاقی قربانی شوند. داده‌ها حاکی از آن است که در نبود چارچوب معنایی پایدار، تلاش برای انطباق سریع با تغییرات اجتماعی ممکن است به رهاسدن غایت‌های اخلاقی و گسترش نسبی‌گرایی بیانجامد. چنین وضعیتی زمینه‌ساز شکل‌گیری هنجارهای مقطعی و سودمحور است که انسجام و یکپارچگی جامعه را تهدید می‌کند. این پژوهش نشان می‌دهد که در چنین شرایطی، افراد به ارزش‌های فردگرایانه و کارکردگرایانه گرایش می‌یابند و اهمیت غایت‌های اخلاقی بلندمدت کاهش می‌یابد. ازسویی، پافشاری بیش‌ازحد بر غایات ثابت و بی‌توجهی به تحولات اجتماعی می‌تواند باعث بیگانگی افراد از ارزش‌های حاکم شود؛ بیگانگی‌ای که خود زمینه‌ساز تعارض‌های نسلی و شکاف‌های اجتماعی خواهد بود. حفظ تعادل میان انعطاف‌پذیری و ثبات در غایت‌مداری اخلاقی یکی از مهمترین چالش‌هایی است که جوامع معاصر با آن مواجه‌اند. از نگاه فلسفه اسلامی، استاد مصباح‌یزدی، بر ضرورت حفظ اصول اخلاقی الهی و در عین حال توجه به مقتضیات زمانه تأکید می‌کند و معتقد است که غایت‌مداری باید به گونه‌ای باشد که اصول اخلاقی نه تنها حفظ شوند، بلکه در قالبی قابل انعطاف و متناسب با شرایط اجتماعی بازتعریف گردند. این دیدگاه از بروز نسبی‌گرایی افراطی و هرج‌ومرج اخلاقی جلوگیری می‌کند. در فلسفه اخلاق کانت، تعادل میان اصول ثابت اخلاقی (امر مطلق اخلاقی)، و شرایط متغیر اجتماعی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. کانت اخلاق را براساس اصل وظیفه و احترام به کرامت انسان تعریف می‌کند، اما تأکید دارد که فهم و اعمال این اصول باید با توجه به شرایط واقعی و ظرفیت‌های فردی و اجتماعی صورت پذیرد تا از بیگانگی و تعارض جلوگیری شود. در نتیجه، غفلت از این تعادل ظریف می‌تواند به فرسایش سرمایه اجتماعی، کاهش انسجام جمعی و تضعیف هویت اخلاقی منجر گردد، امری که جامعه را در مواجهه با بحران‌ها آسیب‌پذیر می‌کند.

← بازتعریف غایت‌مداری: یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که بازتعریف غایت‌مداری اخلاقی باهدف حفظ توازن فرهنگی و روانی جامعه، نیازمند توجه همزمان به ثبات اصول بنیادین و اقتضائات متغیر اجتماعی است. نخستین راهکار در این زمینه، بازخوانی غایت‌های اخلاقی در پرتو نیازهای واقعی و معاصر جامعه، بدون انکار ارزش‌های بنیادین و کلان است. تحلیل داده‌ها نشان می‌دهد که چارچوب‌های هنجاری پایدار به عدالت، کرامت انسانی و خدمت به جمع می‌توانند به عنوان شالوده‌ای مستحکم برای بازتعریف اهداف اخلاقی عمل کنند. در عین حال، این چارچوب‌ها باید آن قدر انعطاف‌پذیر باشند که بتوانند با تغییرات فرهنگی، روانی و اجتماعی هم ساز شوند و پاسخ‌گوی نیازهای نوین جامعه باشند. تقویت گفت‌وگوهای انتقادی در جامعه درباره غایات اخلاقی و کارکردهای آن، به پذیرش داوطلبانه و درونی شدن ارزش‌های بازتعریف‌شده کمک می‌کند. در این فرایند، نهادهای تربیتی، رسانه‌ها و رهبران فکری نقش تعیین‌کننده‌ای ایفاء می‌کنند. یافته‌ها همچنین حاکی از آن است که مشارکت گروه‌های مختلف اجتماعی در فرایند بازتعریف غایت‌مداری، موجب ایجاد احساس مالکیت جمعی و تقویت سرمایه اجتماعی می‌شود. به عبارتی، فرایند بازاندیشی باید فراگیر و مبتنی بر همفکری جمعی باشد تا بتواند به طور مؤثر به پیش‌گیری از بحران‌های فرهنگی و روانی کمک کند. این رویکرد چندبعدی، که به هم‌زمانی ابعاد نظری، روان‌شناختی و جامعه‌شناختی توجه دارد، زمینه‌ساز انسجام، پایداری و بالندگی اخلاقی در شرایط متغیر اجتماعی خواهد بود.

به‌طور خاص می‌توان مقایسه تحلیلی پژوهش را برپایه (جدول ۲)، ارائه نمود.

جدول ۲. مقایسه تحلیلی غایت‌مداری اخلاقی در آراء مصباح‌یزدی و کانت در ۴ محور مطالعه- (مأخذ: یافته‌های پژوهشی، ۱۴۰۴)

ردیف	یافته‌های محور پژوهی	مصباح یزدی (نقاط قوت و ضعف)	ایمان‌نیل کانت (نقاط قوت و ضعف)	مقایسه با پژوهش	تحلیل نهایی
۱	غایت‌مداری اخلاقی و وفای اجتماعی	قوت: تأکید بر ثبات ارزش‌های دینی، تقویت انسجام اجتماعی از طریق نهاد‌های تربیتی و دینی. ضعف: عدم‌پذیرش هویت جمعی به‌شکل مستقل، محدودیت در پاسخ به تحولات فرهنگی نو.	قوت: تأکید بر کرامت انسانی، خودآیینی عقلانی، و قانون اخلاقی درونی. ضعف: دوری از نهادهای سنتی در جامعه، ناتوانی در تعامل با زمینه‌های مذهبی-فرهنگی..	پژوهش تأکید دارد که وفای اجتماعی پایدار زمانی ممکن است که ثبات در ارزش‌ها با بازتولید معنایی در مواجیه با تحولات اجتماعی همراه شود.	ترکیب عقلانیت کانتی و معنویت مصباحی می‌تواند منجر به چارچوبی پویا برای وحدت اجتماعی شود؛ به‌شرطی که درمقابل تغییرات انعطاف‌پذیر باقی بماند.
۲	پیامدهای روان‌شناختی غایت‌مداری (کاهش اضطراب، معنا، تاب‌آوری)	قوت: معنابخشی مبتنی بر اهداف متعالی دینی، توجه به روحیات فردی. ضعف: امکان تبدیل به تخمیل ایدئولوژیک اگر مشارکت فردی نادیده گرفته شود.	قوت: معنا از دل احترام به عقل و کرامت انسان استخراج می‌شود؛ فرد محور معناست. ضعف: غفلت از عوامل بیرونی مانند دین و نهادهای سنتی در ساخت معنا.	پژوهش نشان می‌دهد که معنا زمانی مؤثر است که از درون فرد برخیزد و نه تحمیل شود؛ با توجه به بی‌ثباتی روانی در جامعه گذار، نیاز به معنا حیاتی است.	پذیرش داوطلبانه غایات اخلاقی باید در کانون بازسازی روانی قرار گیرد؛ جایی که هر دو دیدگاه با مکمل‌سازی یکدیگر، ابزار روانی-معنوی مؤثری فراهم می‌کنند.
۳	چالش‌های غایت‌مداری (انعطاف اخلاقی و بی‌ثباتی هنجاری)	قوت: تلاش برای حفظ اصول اخلاقی در چارچوبی قابل‌تطبیق با زمان. ضعف: نبود معیار دقیق برای تعیین سطح قابل‌قبول از انعطاف.	قوت: اخلاق وظیفه‌محور با ثبات در اصول جهان‌شمول. ضعف: امکان تحمیل اصول اخلاقی غیرقابل‌تطبیق با واقعیت‌های اجتماعی.	پژوهش هشدار می‌دهد که نبود تعادل میان تغییر و ثبات منجر به سردرگمی اخلاقی و کاهش سرمایه اجتماعی می‌شود.	هر دو دیدگاه در تلاش‌اند توازن ایجاد کنند، اما بدون درک زمینه اجتماعی، این تلاش‌ها ممکن است ناکارآمد باشند. تأکید پژوهش بر بازتعریف در بستر جامعه است.
۴	بازتعریف غایت‌مداری اخلاقی در جامعه متغیر	قوت: بازتعریف ارزش‌ها در چارچوب اصول دینی ثابت. ضعف: نهادگرایی و عدم‌شمول مشارکت مردمی در فرایند بازتعریف.	قوت: بازتعریف ارزش‌ها در بستر عقلانی، بدون نیاز به اقتدار دینی. ضعف: ناکارآمدی در جوامع غیربنیان‌گذار بر عقل خودآیین.	پژوهش تأکید دارد بر لزوم بازخوانی ارزش‌ها در بستر گفت‌وگوی جمعی، بدون فروپاشی اصول اخلاقی.	بازتعریف ارزش‌ها باید هم اصول بنیادین را حفظ کند و هم به دگرگونی اجتماعی پاسخ دهد. پژوهش حاضر با ترکیب رویکردهای دینی و عقلانی، مدلی چندبعدی ارائه می‌دهد.

دیدگاه‌های استاد مصباح‌یزدی و کانت، هر دو به‌نوعی درصدد تقویت انسجام اجتماعی از طریق اخلاق غایت‌مدار هستند، اما مسیرهای آنان متفاوت است. م. صباح، از راه نظام معنایی مبتنی بر ارزش‌های دینی و نهادهای اجتماعی وارد می‌شود، درحالی‌که کانت، بر قانون درونی عقل تأکید دارد. پژوهش حاضر با عبور از این دو مسیر، بر ضرورت بازتولید غایات اخلاقی در بستر تحولات اجتماعی تأکید می‌کند؛ امری که هر دو نظریه باید برای تحقق وفاق پایدار بدان توجه نشان دهند. در تحلیل روان‌شناختی، هر دو فیلسوف بر معنا و ارزش‌های متعالی به‌مثابه عامل ثبات روانی تأکید دارند. مصباح، تأکید می‌کند که غایات الهی باید با درک فرد همراه شوند، درحالی‌که کانت، حفظ کرامت انسانی را شرط اصلی سلامت‌روان می‌داند. پژوهش نشان می‌دهد تجربه معنا تنها در صورتی تأثیر روانی مثبت دارد که حاصل پذیرش داوطلبانه و درک فردی باشد، نه تحمیل بیرونی. این هم‌گرایی ضمنی، نیازمند چارچوبی سیال و درعین‌حال عمیق است. هر دو متفکر در مواجهه با تغییرات اجتماعی، خواهان حفظ اصول اخلاقی هستند، اما جستار حاضر نشان می‌دهد مرز ظریفی بین «انعطاف‌پذیری» و «سردرگمی هنجاری»، وجود دارد. بدون چارچوب معنایی منسجم، تغییرات اخلاقی ممکن است به نسبی‌گرایی افراطی و ازهم‌گسیختگی اجتماعی منتهی شود. نظریه‌ها باید توانایی عملیاتی شدن در بستر جامعه متغیر را داشته باشند تا از بروز تعارض‌های نسلی و شکاف اجتماعی جلوگیری کنند. در بحث بازتعریف غایت‌مداری، هر دو فیلسوف به‌نوعی بر ضرورت تداوم اصول در قالب جدید تأکید دارند. مصباح، بازتعریف را درون دینی و مشروط به حفظ مبانی می‌داند؛ کانت، آن را در قالب عقل عملی و ارزش‌های جهانی صورت‌بندی می‌کند. پژوهش محورپژوهی، این فرایند را چندبعدی و مبتنی بر مشارکت اجتماعی می‌بیند و تأکید دارد که تنها از رهگذر بازاندیشی جمعی، غایت‌مداری می‌تواند بافت فرهنگی و روانی جامعه را پاسخ دهد. جدول فوق نشان می‌دهد که نگاه ترکیبی و تطبیقی به غایت‌مداری اخلاقی می‌تواند پایه‌ای برای طراحی نظریه‌های کاربردی‌تر در سطح اجتماعی و روانی باشد.

نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها

بررسی ابعاد گوناگون غایت‌مداری اخلاقی در این پژوهش نشان داد که این رویکرد، علاوه بر تقویت انسجام فرهنگی و هویت جمعی، در تحکیم وفاق اجتماعی و ثبات هنجاری نیز نقشی کلیدی ایفاء می‌کند. یافته‌ها برپایه آراء فیلسوفان اسلامی و غربی تأیید می‌کند که هدف‌مندی اخلاقی به‌عنوان چارچوبی معنابخش، توانایی مقابله با بحران‌های هنجاری و فرهنگی ناشی از تحولات پرشتاب اجتماعی را افزایش می‌دهد. تحلیل‌ها بر آن است که اخلاق غایت‌مدار می‌تواند در برابر اضطراب وجودی، پوچی و احساس بی‌معنایی در جوامع مدرن، سپری مؤثر باشد. مقایسه تطبیقی میان معنادرمانی / فرنگل و مبانی اخلاق اسلامی نیز گویای آن است که غایت‌مداری، با تقویت احساس تعلق و انسجام روانی، به بهبود سلامت‌روان فردی و جمعی یاری می‌رساند. باوجود این، چالش‌هایی همچون جهانی شدن، فردگرایی افراطی و تضعیف ارزش‌های سنتی می‌تواند کارکردهای غایت‌مداری را دچار اختلال کند. نتایج نشان می‌دهد که در صورت فقدان بازاندیشی انتقادی، غایت‌مداری به‌تدریج ممکن است به ابزاری ایدئولوژیک یا صرفاً کارکردی تقلیل یابد و درنهایت به بی‌ثباتی اخلاقی بینجامد. این پژوهش بر ضرورت بازتعریف غایت‌مداری در چارچوب‌های بومی و هنجاری پایدار تأکید می‌کند. تقویت این رویکرد از طریق پیوند عقلانی با ارزش‌های الهیاتی و سنت‌های فرهنگی، همراه با پذیرش نقدهای درونی و بیرونی، می‌تواند بر استحکام و پویایی آن بیفزاید. یافته‌ها همچنین نشان داد که هیچ رویکرد اخلاقی به‌تنهایی کامل نیست و بهره‌گیری توأمان از ظرفیت‌های غایت‌مداری و وظیفه‌محوری می‌تواند به تعادل در پاسخ‌گویی به چالش‌های اخلاقی کمک کند. استفاده از رویکردهای میان‌رشته‌ای همچون روان‌شناسی، جامعه‌شناسی، فلسفه اخلاق و الهیات، امکان درک عمیق‌تر مسائل و ارائه راهکارهای جامع‌تر را فراهم می‌آورد. تلفیق انتقادی و خلاقانه نظریات متفکرانی به‌مانند کانت، ارسطو، فرانکل و مصباح‌یزدی، و بررسی هم‌پوشانی‌ها و تمایزهای دیدگاه‌های آنان، ظرفیت‌های تازه‌ای برای توسعه نظریه‌های اخلاقی در بافت معاصر عرضه می‌کند. یافته‌ها همچنین می‌تواند در سیاست‌گذاری‌های فرهنگی و آموزشی به‌کار گرفته شود؛ به‌ویژه طراحی برنامه‌هایی که هدف‌مندی اخلاقی را در کنار آموزش انتقادی و توجه به نیازهای روان‌شناختی تقویت کنند، در پرورش شهروندانی آگاه، مسئولیت‌پذیر و برخوردار از ثبات روانی مؤثر است. این پژوهش نشان داد که غایت‌مداری می‌تواند پلی میان هویت بومی و ارزش‌های جهانی باشد؛ بدین‌سان که ضمن پاسداشت سنت‌ها و ارزش‌های الهیاتی، با توجه به تحولات جهانی و ارزش‌های انسانی مشترک، مانع از انزوا یا ازخودبیگانگی فرهنگی شود. در نتیجه، روشن شد که اخلاق غایت‌مدار، اگر به‌درستی بازتعریف و در چارچوبی انتقادی و بومی به‌کار گرفته شود، پیوندی معنادار میان

فرد و جامعه برقرار می‌کند؛ پیوندی که ضمن ارتقای سلامت روانی فرد، به استحکام فرهنگ و هویت جمعی کمک کرده و مسیر زیست اخلاقی در جهان معاصر را هموار می‌سازد.

منابع

- اترک، حسین. (۱۳۸۸). **تبیین و تحلیل مفهوم وظیفه در اخلاق کانت**. فصلنامه علمی پژوهشی-مطالعات اخلاق کاربردی، دوره ۱۴، شماره ۴: (پیاپی ۵۶)، ۳۶-۶۱.
- احمدزاده، گلناز. سیروس، داود. نوروزی تیمورلویی، حسین. (۱۴۰۴). **واکاوی غایت‌مداری اخلاقی در اندیشه متفکران اسلامی معاصر و پیامدهای فرهنگی و اجتماعی آن؛ باتأکید بر مبانی فلسفی استاد مصباح یزدی**. فصلنامه علمی پژوهشی-تغییرات اجتماعی-فرهنگی، دوره ۲۲، شماره ۱: (پیاپی ۸۵)، ۱۳۱-۱۲۲.
- احمدی، حسین. (۱۳۹۸). **روش معناشناسی اخلاق از منظر استاد مصباح یزدی**. فصلنامه علمی پژوهشی-عیار پژوهش در علوم انسانی، دوره ۱۰، شماره ۱: (پیاپی ۱۹)، ۱۶-۵.
- آدینه، روح‌الله. موسوی، سیده‌رقیه. (۱۴۰۱). **عملکرد ذهن در فرایند ادراک عقلی از منظر استاد مصباح یزدی**. فصلنامه علمی پژوهشی-معرفت فلسفی، دوره ۲۰، شماره ۲: (پیاپی ۷۸)، ۹۴-۸۱.
- پناهی، علی‌احمد. (۱۳۹۶). **بررسی نقش سازنده فضایل اخلاقی در سلامت روانی با رویکرد دینی-روان‌شناختی**. فصلنامه علمی پژوهشی-مطالعات اخلاق کاربردی، دوره ۱۳، شماره ۴۹، ۷۳-۵۳.
- تورانی، اعلی. کرامتی‌فر، رضوانه. (۱۳۹۴). **ارتباط دین و اخلاق از دیدگاه کانت و استاد مصباح**. فصلنامه علمی پژوهشی-معرفت اخلاقی، دوره ۶، شماره ۱: (پیاپی ۱۷)، ۶۲-۴۷.
- جبارزاده، سهیل. رفیع‌نژاد، زهرا. (۱۳۹۶). **طبیق تبیین اطلاق اخلاق از دیدگاه کانت و مصباح یزدی**. دومین کنفرانس بین‌المللی تحقیقات پیشرفته در مدیریت و علوم انسانی، مونیخ-آلمان، ۱۳-۱.
- شرف‌الدین، سید حسین. حسینی‌زاده، سیدعلی. ابراهیمی، ایمان. (۱۳۹۹). **تحلیل مفهوم مسئولیت اجتماعی با رویکرد اسلامی (باتأکید بر دیدگاه‌های استاد مصباح یزدی)**. فصلنامه علمی پژوهشی-معرفت فرهنگی اجتماعی، دوره ۱۲، شماره ۱: (پیاپی ۴۵)، ۳۸-۲۱.
- فنایی‌اشکوری، محمد. (۱۴۰۱). **استاد مصباح یزدی نظریه پرداز در فلسفه اسلامی معاصر**. فصلنامه علمی پژوهشی-معرفت، دوره ۳۱، شماره ۹-۱۳، ۳۰۱.
- مصباح یزدی، محمدتقی. (۱۳۹۱). **فلسفه اخلاق**. تحقیق و تگارش: احمدحسین شریفی، چاپ ششم، تهران: انتشارات بین‌الملل.
- مصباح یزدی، محمدتقی. (۱۴۰۱). **قرب به خدا و ارزش اخلاقی آن**. فصلنامه علمی پژوهشی-معرفت، دوره ۳۱، شماره ۶: (پیاپی ۲۹۷)، ۸-۵.
- نورمحمدی نجف‌آبادی، یحیی. (۱۴۰۲). **بررسی تطبیقی نظریه اخلاقی کانت و هگل**. دوفصلنامه علمی پژوهشی-نسیم خرد، دوره ۹، شماره ۱: (پیاپی ۱۶)، ۱۴۴-۱۳۱.
- هدایتی، حسین. (۱۴۰۳). **اخلاق: از دیدگاه کانت و نهج‌البلاغه**. چاپ اول، تهران: انتشارات نسل روشن.
- هولمز، رابرت. (۱۳۹۸). **مبانی فلسفه اخلاق**. ترجمه: مسعود علیا، چاپ ششم، تهران: انتشارات ققنوس.
- Barman, Sanjit. (2025). **Kant On The Universality Of Moral Principles: An Analysis**. Asian Journal Of Philosophy And Religion, 4(1): 17-30.
- Cornish, Flora. Campbell, Catherine. Montenegro, Cristián. (2018). **Activism In Changing Times: Reinvigorating Community Psychology-Introduction To The Special Thematic Section**. Journal Of Social And Political Psychology, 6(2): 526-542.
- Peters, Uwe. (2021). **Teleology And mentalizing In The Explanation Of Action**. Journal Of Synthese, 198, 2941-2957.
- Ridha Abbas, Batool. Abdulrahman Hussin, Darstan. (2022). **The Moral Duty In Kant's View: Philosophical Analysis Research**. Journal Of Raparin University, 9(2): 156-181.
- Scholten, Matthé. (2016). **Schizophrenia And Moral Responsibility: A Kantian Essay**. Journal Of Philosophia, 44, 205-225.

- Solis, Modesto. (2024). *Rethinking The Concept Of Mental Health*. Journal Of Psicología Iberoamericana, 32(2): 9-18.
- Thomas, Felicity. Hansford, Lorraine. Ford, Joseph. Wyatt, Katrina. McCabe, Rosemarie. Byng, Richard. (2018). *Moral Narratives And Mental Health: Rethinking Understandings Of Distress And Healthcare Support In Contexts Of Austerity And Welfare Reform*. Journal Of Palgrave Commun, 4(39): 1-8.

